

Rakstot par otro posmu latviešu avižniecībā, V. Zelče uzsver, ka 1856. gads un “Mājas Viesis” iezīmēja šī jaunā posma sākumu, kad laikraksts kļuva par zināmu pagrieziena punktu latviešu nacionālās kustības vēsturē. Zīmīgi, ka šajā laikā samērā ātri notika sabiedrības un viedokļu polarizēšanās un aprītē parādījās tādi kontrahenti jēdzieni kā “savējie” un “svešie”.

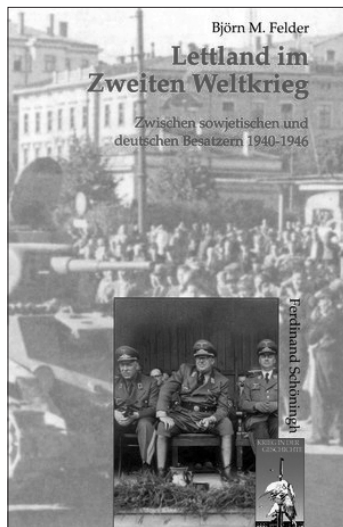
1862.–1865. gads jeb, kā raksta pētniece, ““Pēterburgas Avižu” laiks” bija īpašs latviešu avižniecībā un nacionālajā atmodā (333. lpp.). Ja avižu tematika un specifika ir labi saprotama, tad tomēr samērā grūti ir apjaust konkrētā izdevuma efektivitāti un popularitāti. Neapšaubāmi “Pēterburgas Avīzes” ir krietni populārākas par citiem izdevumiem, tomēr piedāvātie skaitļi ir absolūti, bet atsaukšanās uz atsevišķu personu izteikumiem, lai arī tas būtu pat rakstnieks Augusts Deglavs (425. lpp.), nav tas visdrošākais un pārliecinošākais arguments. Nepieciešams kāds cits algoritms, kas sniegtu precīzāku attiecīgās avīzes izplatības ainu, un te acimredzot būtu jāoperē ar kādiem salīdzinošiem skaitļiem, kuri balstīti uz plašāku pieredzi, ne tikai Latvijas telpā. Tiem vajadzētu būt datiem par relatīvo abonentu skaitu uz 1000 iedzīvotājiem, un tikai pēc tam varētu runāt par izdevuma reālo popularitāti.

Kopumā jāsecina, ka Vitas Zelčes monogrāfija “Latviešu avižniecība”, kuras pamatā ir viņas doktora disertācija, ir vērtīgs piensums Latvijas vēstures un tai skaitā arī “marginālās” vēstures, kāda, viņasprāt, ir mediju vēsture, attīstībā. Ir paveikts liels darbs, un ir lieliski parādīts, ka vēsturnieki var un prot rakstīt arī interesantus darbus, kurus lasīt ir patīkami un pat aizraujoši.

Gvido Straube

Felder Björn M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946. – Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2009. – 400 S., Abbild. (*Felders B.* Latvija Otrajā pasaules karā. Starp padomju un vācu okupācijām 1940–1946)

2009. gada aprīlī klajā nākusi vācu vēsturnieka Bjerna Feldera grāmata “Latvija Otrajā pasaules karā. Starp padomju un vācu okupācijām 1940–1946”. Tās pamatā ir B. Feldera 2006. gadā Tībingenes universitātē aizstāvētā disertācija. Grāmatā autors centies sniegt vispārēju Otrā pasaules kara izraisīto problēmu apskatu,

kas neapšaubāmi ir nozīmīgs darbs, kaut vai no tā viedokļa raugoties, ka pēdējos gados vācu vēsturnieku uzmanību vairāk saistījuši tikai šauri šī laika problēmu loki Latvijā, īpaši holokausta norises.¹

Faktiski B. Feldera grāmata ir pirmais apkopojošais darbs par Otro pasaules karu Latvijā, kas izdots ārpus valsts robežām.² Latvijas vēsturniekiem daudzi tajā iztirzātie jautājumi var likties pašsaprotami un dažbrīd varbūt pat pārlietu fragmentāri izskatīti, tomēr jāatceras, ka darba potenciālā mērķauditorija par šiem notikumiem neko daudz nezina. Arī recenzents pēc iespējas to centies ņemt vērā.

Grāmatu veido trīs pamatnodaļas, kas veltītas padomju okupācijai 1940.–1941. gadā, nacistu okupācijai 1941.–1945. gadā un padomju varas atgriešanās laikā 1942.–1946. gadā. Jāatzīmē, ka šāda struktūra ir tuva tai, ko izmanto Latvijas vēsturnieki, apskatot šo periodu. Iebildumus var radīt tikai hronoloģiskās robežas. Otrais pasaules karš sākās 1939. gada 1. septembrī, un šis notikums skāra ne tikai karojošās puses – arī Latviju, neskatoties uz pašpasludināto neitralitāti. Faktiski no autora uzmanības loka pazudušas 1939. gada norises Latvijas iekšpolitikā un ārpolitikā. Jau faktiski 1939. gada 5. oktobra pakts par savstarpējo palīdzību Latviju pārvērta par daļēju PSRS protektorātu, kas nenoliedzami atviegloja Latvijas okupāciju 1940. gada vasarā.³

Dīvaina var šķist arī autora vēlme Otrā pasaules kara norises Latvijā beigt ar 1946. gadu. Diemžēl darbā neatradu nekādu ne teorētiski, ne faktoloģiski pamatotu kritēriju šādai pieejai. Arī pēdējā nodaļā doto pēckara situācijas aprakstu autors pamatoti nodēvējis par “apskatu” (355. lpp.), un tas aptver laikposmu līdz pat 1953. gadam. Tādējādi, kādēļ pētījuma robeža ir nosprausta ar 1946. gadu, nav skaidrs.

Padomju okupācijas periodu autors atsedzis astoņās apakšnodaļās, kurās apskatījis padomju “anšlusu” Latvijā 1940. gadā, staļinisma etnopolitiku un latviešu kā “ienaidnieku nācijas” uztveri padomju politikā, padomju okupācijas režīma un Latvijas nacionālo minoritāšu attiecības un to reakciju uz okupāciju. Atsevišķas nodaļas veltītas latviešu komunistiem⁴ un “baigajam gadam” kā padomju demogrāfiskās politikas izpausmei. Šīs nodaļas noslēgumā, aplūkojot latviešu sabiedrības uztveri un reakciju uz “krievu laiku”, autors pievēršas arī latviešu pretestības formām ikdienā un organizētajai pretestībai.

¹ Piemēram: *Kugler A. Scherwitz. Der jüdische SS-Offizier. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2004; Angrick A., Klein P. Die “Endlösung” in Riga. Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006.*

² 2004. gadā iznāca skotu vēsturnieka Dž. Sveina darbs, kas bija veltīts šim periodam, bet problēmjautājumi tajā tika izskatīti mikrolīmenī. Sk.: *Swain G. Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina. – London: Routledge Curzon, 2004.*

³ *Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2007. – 125., 126. lpp.*

⁴ Respektīvi, vairāk tiem slāņiem, kas izvēlējās sadarbību ar padomju režīmu, t.i., sociāldemokrātiem un liberāļiem no “Jaunāko Ziņu” aprindām. Pašiem komunistiem jeb, kā autors tos nodēvējis, latviešu staļinistiem atvēlēja salīdzinoši mazāka vērība.

Rakstot par pirmo padomju okupācijas laiku (1940.–1941. g.), B. Felders izvēlējies apskatīt J. Staļina t.s. etniskuma jeb rusificēšanas politikas aspektus kopsakarībās ar norisēm Latvijā. B. Felders aizstāv uzskatu, ka J. Staļins nedomāja tikai šķiriskajās kategorijās, bet arī etniskajās, kas daudzas nekrievu tautas, to skaitā latviešus, atļāvis stigmatizēt kā “ienaidnieku nācijas” (*Feindnation*). Tas lielā mērā noteicis arī padomju politiku un represijas pret latviešu sabiedrību pēc okupācijas (55. lpp.). Izejot no šādas koncepcijas, autors padomju okupācijas perioda analīzi aizsāk ar nacionālā jautājuma evolūciju boļševiku ideoloģijā, ar etniskā ienaidnieka tēla veidošanu, kas noslēdzies ar 1937. gadu – ar t.s. latviešu akciju sākšanos (54.–75. lpp.). Tas, ka latviešu komunistus Staļins uzskatījis ja ne par naidīgiem vai kontrrevolucionāriem, tad vismaz par aizdomīgiem, noteicis arī padomju okupācijas sistēmu, kuras stratēģija *divide et impera* balstījies uz dažādu etnisko grupu pretnostādīšanu. Pret latviešiem esot opozicionēti ebreji un krievi, kuri līdz tam oficiālajā līmenī netika atzīti par boļševikiem naidīgām nācijām (75.–76. lpp.). Autora piedāvātais modelis runāt par iecerēto “Latvijas PSR bez latviešiem” un padomju režīmu kā “mazāk ebreju, vairāk krievu kundzību” (91., 93. lpp.) tomēr šķiet pārspīlēts, lai gan B. Feldera izklāstītais faktoloģiskais materiāls šo koncepciju labi atsedz. Tomēr vēl strīdīgs ir jautājums – kad īsti Padomju Savienībā nostiprinājās t.s. lielkrievu nacionālisms? Tā, piemēram, pēc britu vēsturnieka Dominika Līvena domām, forsēts krievu nacionālisms padomju ideoloģijā nostiprinājās tikai Otrā pasaules kara laikā, tādējādi iekšpolitikā realizējoties tikai pēckara gados.⁵ Šāda koncepcija labi attaisnotos, raksturojot PSRS pēckara politiku, bet, runājot par 1940.–1941. gada sovetizācijas procesiem Latvijā, šāda pieeja varētu dot ne visai objektīvu situācijas novērtējumu. Tāpat Latvijā pēdējā laikā tapušie pētījumi nepie-rāda, piemēram, etnisko minoritāšu aktīvo lomu 1940. gada notikumos un iesaistīšanos padomju pārvaldē.⁶

Lasot grāmatā par padomju okupācijas periodu, man radās iespaids, ka autors vai nu pārlietu pieslēgjis Staļina politikas etniskuma koncepcijai, tādēļ tālaika padomju politikā dominējošo šķirisko principu atstājis novārtā, vai arī nonācis latviešu vēsturiskās atmiņas ietekmē.

Par nacistiskās Vācijas okupācijas laiku lasāms sešas apakšnodaļās, kurās autors apskata Latvijas nākotni nacistu plānos, holokaustu, latviešu kolaborāciju, “nacionālos projektus”, ko mēģināja realizēt caur t.s. zemes pašpārvaldi, un latviešu leģionu.⁷ Atsevišķas apakšnodaļas atvēlētas arī iedzīvītības higiēnai (*Erbhygiene*) un eigēnikai un pretestības kustībai.

Šajā nodaļā būtu bijis vēlams dot plašāku ieskatu, sekojot iepriekšējā nodaļā izvēlētai koncepcijai, nacistu etniskajai politikai okupētajā Latvijā,

⁵ Ливен Д. Российская империя и ее враги с 16 века до наших дней. – Москва: Европа, 2007. – С. 461, 462.

⁶ Sk.: *Stranga A.* Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā un ebreji; *Bleiere D.* Latvijas sovjetizācijas sākumposms. Ebreju loma. 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūlijs // Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953 / Sast. L. Dribins. – Rīga: LU FSI, 2009. – 69.–115.; 116.–153. lpp.

⁷ Faktiski autors gan vairāk pievērsies 1941.–1943. gada militārās kolaborācijas atspoguļojumam, pašai leģiona formēšanai un pašpārvaldes lomai tajā veltot, domāju, par maz vērības. Sk. 266.–275. lpp.

kurā etniskuma principi spēlēja lielu lomu.⁸ Autors šajā sakarā vairāk apskatījis tikai nacistu veikto holokaustu kā vietējo iedzīvotāju “pašattīršanās” akciju. B. Felders atklāj, ka jau no paša sākuma Latvijas ebreju iznīcināšana bija Einzacgrupas A projekts, kas tikai inscenēja “pašdarbību” no latviešu puses (205.–223. lpp.). Varētu gan vēlēties, lai autors pilnīgāk atsegtu t.s. pašattīršanās akcijas, jo bez ebrejiem šajās akcijās cieta arī citas iedzīvotāju kategorijas: padomju varas aktīvie atbalstītāji, cilvēki, kas bija guvuši labumu no padomju režīma,⁹ un vērmahta aizmugurē palikušie sarkanarmieši.¹⁰

Jāsaka, ka šajā darbā B. Felders atstājis novārtā virkni tēmu, kas palīdzētu izprast nacistiskās okupācijas laiku un arī autora piedāvāto tematiku. Šajā gadījumā varētu vēlēties detalizētākus nacistu saimnieciskās, administratīvās, represīvās, kā arī kultūrpolitikas iztirzājumus.

Lai raksturotu pašpārvaldes interpretācijas nacistu okupācijas politikai, viena no apjomīgākajām nodaļām veltīta iedzīvotības higiēnai un eigēnikai (275.–297. lpp.). Nodaļa nenoliedzami ir interesants un nozīmīgs pētījums šā perioda vēsturē, tomēr neskaidra ir autora izvēle parādīt tieši šo tajā laikā latviešu pašpārvaldē perifēru jautājumu.

Grāmatas trešo nodaļu, kas veltīta padomju režīma atgriešanās un sovetizācijas problemātikai, veido divas apakšnodaļas: pirmajā aplūkota padomju pagrīde nacistu okupētajā Latvijā, otrajā – Latvijas sovetizācija pēc 1944. gada. Autors ieskicē arī nacionālo partizānu kara un padomju represīvās politikas norises Latvijā (340., 342.–344. lpp.). Viņaprāt, pēckara gados Staļina plānus atvieglāja tas apstākļi, ka latviešus varēja apvainot kā “fašistus” un tādējādi netraucēti veidot LPSR kā padomju – krievu koloniju, veicot etnisko un kulturālo rusifikāciju (338. lpp.).¹¹ Faktiski B. Feldera piedāvātais skatījums ir līdzīgs 20. gs. 90. gadu Latvijas historiogrāfijai, kurā bija nostiprinājies uzskats par padomju politiku Latvijā kā genocīda formu pret latviešu tautu.¹² Jebkurā gadījumā šāda pieeja ir diskutējama, bet ne noliedzama.

⁸ Sk., piemēram: *Kangeris K.* “Latgales jautājums” vācu okupācijas laikā (1941–1944): nacionālsociālistiskās rases politikas aspekti // Latvijas Okupācijas muzeja gada-grāmata, 2004. Ciņa par Baltiju. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2005. – 89.–108. lpp.; *Kangeris K.* Baltvācieši Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1945): labi okupācijas varas “kalpi” vai Latvijā nevēlamas vācu tautības grupas piederīgie? // Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 21. sēj. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 84.–121. lpp.; *Равдин Б.* На подмогках войны: русская культурная жизнь Латвии времен нацистской оккупации (1941–1944) // *Stanford Slavic Studies*. Vol. 26. – Stanford, 2005; u.c.

⁹ Piemēram, t.s. komjaunsaimnieki vai 10 hektārniece.

¹⁰ *Zellis K.* Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā (1941. gada jūlijs–decembris) // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 16. sēj. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 153., 154. lpp.

¹¹ Jāsaka, ka līdzīga sovetizācijas taktika tika lietota arī virknē Austrumeiropas valstu, kuras nonāca padomju ietekmes sfērā, kuras mērķis bija atbrīvoties no reālās un iedomātās opozīcijas komunistu varas nostiprināšanai.

¹² Sk.: *Kotts M., Šneidere I., Nollendorfs V.* Par genocīdu pret latviešiem: trīs viedokļi // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata, 2004. Ciņa par Baltiju. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2005. – 323.–329. lpp.

Darbā dažviet atrodamas neuzmanības kļūdas, kas vairāk saistās ar latviešu īpašvārdu rakstību gan tekstā, gan atsaucēs, kā arī konsekventi netiek respektēts izvēlētais oriģinālrakstības ievērošanas princips,¹³ tāpat atrodamas dažas nebūtiskas kļūdas,¹⁴ kuras tomēr nemazina darba vērtību.

Kopumā vērtējot, grāmata sniedz labu, faktoloģiski pamatotu priekšstatu par Otrā pasaules kara norisēm Latvijā, kuras sabiedrība pret savu gribu kļuva par divu diktatoru ideoloģisko un politisko eksperimentu objektu. Cerams, ka lasītājiem Eiropā, kas neizprot Latvijas un Baltijas vēsturi kopumā, šis darbs dzēsīs daudzus mūsu vēstures “baltos (un arī melnos) plankumus”.

Kaspars Zellis

¹³ Piemēram, Emīlijas un Antona Benjamiņu vārdi sniegti vāciskajā transkripcijā (sk. 127. lpp.), Jūlijs Lācis pārvērties par Jūli (sk. 126. lpp.).

¹⁴ Piemēram, autoru maldinājuši Viļa Lāča un Jūlija Lāča vienādie uzvārdi, kā rezultātā viņi minēti kā “brāļi” (sk. 125., 128. lpp.).

Atsaucoties uz publicēto

Vēsturisko mītu PASTāvēšana un latviešu vēsturiskā apziņa

Recenzija par: *Kļaviņš K.* apStāvēšana. – Rīga: Mansards, 2009.

Ar vēsturnieka Kaspara Kļaviņa publikāciju krājuma “apStāvēšana” neseno nākšanu klajā un vēsturnieka Kaspara Zeļļa recenziju par šo darbu, kas publicēta “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2009. gada 2. numurā, pagaidām gan neskaidri, tomēr iezīmējas Latvijas historiogrāfijā jaunas un aktuālas pētnieciskā darba un diskusiju tēmas – ideoloģija un tautas vēsturiskā apziņa.

Acimredzot šo tēmu novitātē, plašums un neskaidrība nosaka pētnieku nespēju vienoties par to saturu. Pēc krājumā ievietoto rakstu satura spriežot, K. Kļaviņš pārstāv viedokli, ka vēsturi nav iespējams atdalīt no etnisko vai sociālo grupu pasaules uzskata un vērtību sistēmas, ko var dēvēt arī par ideoloģiju. Bez šādas nostājas bezjēdzīga šķistu K. Kļaviņa darba misija – latviešu nācijas vēsturiskās apziņas attīrīšana no stereotipiem, kas traucē pašvērtības apzināšanos un līdz ar to – pastāvēšanu. Šāda pieeja pētniecisko darbu padara dzīvu un aktuālu, vienīgi būtu gribējies, lai K. Kļaviņš jau ievadā sīkāk paskaidrotu vēsturiskās apziņas un ideoloģijas saturu, kā arī plašāk iztirzātu šo tēmu mūsdienu aktualitāti, kas lasītājam atvieglotu krājuma rakstu uztveri.

Vēsturnieka, vācu nacisma propagandas okupētajā Latvijā pētnieka K. Zeļļa nostāja ir pretēja. Viņš uzskata, ka vēsture ir strikti nošķirama no ideoloģijas, ar ideoloģiju saprotot, cik noprotams, 20. gadsimta Latvijas